

Vinaři z pravěku

18.7.2023 - Jan Frolík | Univerzita Pardubice

Proč nejstarší vinaři světa přimíchávali do vína krev a proč pohřbívali děti v jeskyni?

Archeolog Jan Frolík z Fakulty filozofické zkoumá nejen tajuplnou jeskyni Areni v Arménii, která je nejstarším doloženým vinařstvím, ale také třeba útroby Pražského hradu, který byl rájem pohřbívání.

Máte rád víno?

Víno mi chutná, takže si ho občas dám.

A jak myslíte, že chutnalo víno od nejstarších vinařů na světě?

Divoké víno, které v Arménii roste a jehož hrozny si tam dnes každý může natrhat, je velice dobré, čili soudím, že by z něho mohlo být i v pravěku dobré víno. Na druhou stranu vím, že v jeskyni Areni, míchali víno s krví, a to bych pít nechtěl.

Proč do něj přimíchávali krev?

To nevíme. Jeskyně naznačila, že víno se vyrábělo spíše pro rituální účely. Nebyl to pravděpodobně produkt určený k běžnému pití, ale spíše pro obřady. Nevíme o tom ale mnoho, ani nemáme srovnání s jinou lokalitou ve světě.

Do jaké doby bychom se museli vrátit, abychom ho chutnali?

Mluvíme o době 3500 až 4000 let před naším letopočtem, tedy o pozdní době kamenné. Pro ni byli typičtí zemědělci, kteří obdělávali jednoduchá pole a pásli dobytek. Společnost také poprvé objevila kov, což byla obrovská novinka. Shodou okolností se v jeskyni Areni našly doklady nejstarší práce s mědí.

Jak tehdy vinaři žili a pracovali?

Samozřejmě vše dělali ručně. Jelikož neměli železo nebo slitiny, používali jen jednoduché nástroje. Nejspíše měli obhospodařované vinice, pochybuji, že víno někde jen tak sbírali. I samotná výroba probíhala ručně a také nožně, kdy hrozny mačkali ve velkých nádobách. Někteří lidé v Arménii dělají víno tímto jednoduchým způsobem dodnes a je velice dobré.

Váš tým zjistil, že vinařství bylo daleko větší, než se předpokládalo. Aniž byste kopli do země, odhalili jste, kde by se jaké předměty mohly nacházet. Jak jste to udělali?

Zjistili jsme, že zatím známe jen 20 procent jeskyně. Na této ploše již byly odkryty nádoby a další doklady, že se tam lisovalo víno. Zbytek zatím zůstává skrytý. Díky geofyzice jsme ale našli místa, která přesně ukazují, kde by se mohly nacházet hrnce a podobně. Takže do budoucna máme mnoho tipů, kde lze v odkryvech pokračovat.

Zní to jako kouzlo. Jak to funguje?

V jeskyni jsme použili georadar, který vysílá do země paprsky, jež se vracejí transformované. Z jejich zakřivení lze vykreslit například kolečka značící nádoby. Neinvazivní geofyzikální metody nám

umožňují zjistit o nalezišti co nejvíce, aniž bychom ho poškodili kopáním a odkrýváním. Jakmile začneme kopat, už víme, kolik je tam vrstev a do čeho jdeme.

Jaké předměty jeskyně skrývala?

Málokdy se dochovají předměty z organických hmot, protože se rozloží, ale Areni je taková zvláštnost na druhou. Přestože je jeskyně původem krasová, čili vznikla působením vody, její archeologické vrstvy, jsou absolutně suché. Díky tomu se předměty z organických hmot nerozložily. Můžeme se proto podívat na 3500 let starou látku i s barevným vzorem, na místě je zachovaný košík z trávy a viděli jsme i dřevěnou nádobku na mléko pro batole nebo nejstarší koženou botu na světě. Něco takového prakticky nikde jinde na světě není. O společnosti, jejím každodenním životě a vybavení nám to říká daleko více, než kdybychom našli jen střepy a kamenné nástroje.

A nějaké nádoby na víno?

Našly se obrovské nádoby, které bych připodobnil veliké amfoře, Arméni jim říkají karas. Mezi nimi je jeden zvláštní. Jsou na něm namalované hvězdy, něco jako drak a slunce. Zajímavé je i to, že dno měly do špičky, takže nemohly samy stát, ale musely být někde zapíchnuté. Proč se ta nádoba nedá postavit, když v ní mělo kvasit víno? Klademe si také otázku, jak lidé tehdy dokázali vyrobit třeba metr a půl vysokou nádobu bez hrncířského kruhu a dalších vymožeností. Vloni jsme jeden karas detailně dokumentovali. Náš další krok bude pokusit se udělat repliku a zkusit v něm připravit víno. Divoké víno kolem jeskyně stále roste, takže surovinu bychom měli (smích).

Našly se také lidské ostatky. Komu patřily?

Ve třech nádobách, které původně sloužily na víno, ležely kosterní ostatky čtyř osob. Jednalo se o mladíka okolo 20 let, asi 12letého chlapce, 10letou dívku a batole, z jehož ostatků nelze určit pohlaví. Žádné z ostatků však nejsou kompletní. Vždy mají lebku, ale všem chybí dolní čelist. Nejspíš se jednalo o nějaký zvláštní způsob pohřbu.

Jak si lze vysvětlit, že někdo pohřbil těla ve vinařství?

Pohřby ve velkých nádobách jsou známé, ale proč vybrali zrovna tyto jedince a proč je uložili do této jeskyně, to se už nejspíš nedozvíme. Jinak než nějakými rituály se to asi vysvětlit nedá. Museli někde získat kostry, z nichž vybrali shodné části, které uložili do nádob. Podporuje to představu, že příprava vína i zacházení s kovem v jeskyni Areni bylo součástí obřadů, o kterých bohužel nic nevíme.

Váš tým lebkám vytvořil digitální podobu. Jak se to dělá?

Čím je člověk starší, tím více se mu na lebce otiskuje to, jaké měl svaly, jestli byl mohutnější, nebo hubený. Z toho se dá matematickými metodami zpětně sestavit obličej. Ze čtyř lebek jsme rekonstruovali jen tři, protože malé dítě ještě nemá úpony na hlavě vytvořené dostatečně, takže nezanechaly znaky, podle nichž bychom ho dokázali rekonstruovat. Vytvořili bychom takové zprůměrované mimino. V dalších třech případech ale můžeme virtuálně pohlédnout do obličeje tehdejších obyvatel jeskyně, které lze považovat za nejstarší obyvatele Arménie.

Jak nejstarší Arméni vypadali?

V podstatě stejně jako dnes, tedy lidé světlé bílé rasy. Nakonec jsme volili světle hnědé vlasy a oči. Lze diskutovat o tom, jací doopravdy byli, jelikož barva vlasů a očí se dá určit jen z DNA, které se bohužel nepodařilo získat. Kolegové z Arménie to ale budou jistě zkoušet znovu, abychom jedincům mohli vrátit ještě přesnější podobu.

Vytvořili jste i 3D model jeskyně, okolního prostředí a předmětů. Mohou je teď zkoumat vědci po celém světě?

Mohou. Kdokoli může nyní nahlédnout do virtuální jeskyně a studovat ji ve velkém detailu, aniž by v ní byl. Výzkumníci si mohou jeskyni ve své pracovně na opačném konci světa dopředu nastudovat a na místo jet už s konkrétní otázkou. Další přínos je v tom, že jsme zafixovali současný stav, protože stav míst a předmětů třeba za sto let určitě nebude lepší než dnes.

Proč místo v Arménii zkoumají Češi?

Arménie je krásná země, ale nikoli bohatá. Jsou zkrátka věci, na které moc peněz dávat nemohou, přestože jsou Arméni na svou minulost nesmírně hrdí. To dává šanci zapojit se zahraničním expedicím, které mají možnost přivést nejen pomocné ruce, ale i přístroje, což je náš případ. V roce 2016 jsme tam odjeli poprvé, protože jsme mohli nabídnout právě zmíněnou geofyziku. Uvítali i to, že můžeme zajistit také 3D modely. Poté nám nabídli možnost provádět archeologické výzkumy, po čemž jsem samozřejmě skočil. To, že můžeme provádět výzkum kolem Areni, беру jako výraz obrovské důvěry, protože tam žádný jiný výzkumný tým zatím nepustili.

Do Arménie se ještě letos vrátíte. Čemu se budete věnovat?

Protože víme, že lidé v jeskyni nebydleli, budeme prozkoumávat její okolí, abychom zjistili, kde žili a kde pěstovali révu. Jeskyně se nachází ve velmi úzkém sevřeném údolí, které se rozšiřuje jen na dvou místech. Právě ta budou předmětem našeho zájmu.

Kolikrát jste už byl v Arménii?

Sedmkrát. Šestkrát pracovně a jednou na dovolené. O Arménii jsem doma tak básnil, že jsme se tam se ženou vypravili na dovolenou. Navštívili jsme tradiční památky, jako je nedaleký klášter Noravank, ale potkali jsme se také s mými arménskými kolegy a přáteli. A samozřejmě jsme byli také v Areni.

Do Arménie s vámi už vyrazili také studenti UPCE. Jak taková cesta vypadá?

I letos se tam vydám se třemi až čtyřmi nejlepšími studenty. Pro ně je to praxe, protože se zapojí do archeologického výzkumu. Snažím se ale práci kombinovat i s tím, že poznáváme Arménii, takže objíždíme i jiné památky.

Pryč od Arménie. Dlouhodobě zkoumáte také Pražský hrad. Jak váš výzkum vypadá?

Archeologický výzkum Pražského hradu je věc, na kterou bychom měli být hrdí, jelikož za dva roky to bude sto let, co tam výzkum trvá. Původně byl zahájen jako vědecký projekt, ale brzy se přeměnil v záchranné výzkumy. Když se něco rekonstruuje, provedeme výzkum, abychom stavbou nepřišli o doklady minulosti. Za tu dobu se nashromáždilo obrovské množství poznatků, které sahají od pravěku, protože už v té době bylo toto místo osídlené, až do 19. století. Ukazuje nám to jednak, jak v minulosti vypadal, ale také jaký byl každodenní život lidí, kteří na něm pobývali.

Jedním z vašich projektů je Pražský hrad jako centrum českého státu ve světle pohřbívání. Kolik lidí na něm bylo pohřbeno?

Určitě neznáme všechny hrobečky, takže konečné číslo nedokážu říct. Ale za těch sto let bylo prozkoumáno asi 1500 hrobů. Může se zdát, že je to hodně, ale musíme brát v potaz, jak dlouhou dobu už Pražský hrad existuje.

Co nového vám o sobě prozradil?

Nejvíc si vážím toho, že jsme naším výzkumem protáhli minulost Hradu hlouběji do historie. Ve školách se ještě učí, že byl založen za knížete Bořivoje a svaté Ludmily. My však už dnes víme, že tam jakési centrum fungovalo o sto let dříve. Z pravěkého osídlení moc nezůstalo, protože ho vymazaly pozdější přestavby. Co se týče pohřebišť, bylo pro mě zajímavé pohlédnout do života lidí v 9. nebo 10. století. Víme, co asi jedli, jak vypadali zdravotně, jaké používali předměty. Na jednom z pohřebišť jsou ostatky členů knížecí družiny, čili těch nejvýše postavených, kteří na hradě bydleli. Tito lidé u sebe měli třeba mušle z Atlantického a Indického oceánu a ženy se pohřbívaly s hromadou zlatých a stříbrných šperků. Z tohoto pohledu je to nejbohatší pohřebiště v Čechách.

Jeden z vašich posledních výzkumů se týkal hrobu, který by mohl ukrývat ostatky abatyše Mlady, které se dlouhodobě hledají. Potvrdilo se to?

To ještě uvidíme. Občas se někdo ozve, že se vynořily ostatky, které by mohly být Mlady. Jedny byly třeba už v baroku, což nebyla Mlada, a další se našly při výzkumu v roce 1959. S nimi to vypadalo nadějně, dokud antropologové neukázali, že to je asi 16letá dívka. Mlada ale zemřela v pozdějším věku. My jsme to dorazili tím, že jsme podle DNA navíc zjistili, že to byl muž. Nyní jsme se ale dostali do objektu Jiřského kláštera a do kaple sv. Anny, kde se po hrobu Mlady pátrá už 350 let. Jeden hrob byl spojován buď s abatyší Anežkou, která zemřela roku 1228, nebo s abatyší Kunhutou Přemyslovnou, která umřela roku 1321. Využili jsme radiouhlíkové datování, které nám tuto záhadu mělo pomoci rozlousknout, ale vyšlo nám, že hrob pochází z období okolo roku tisíc.

Takže to nebyla ani jedna z nich...

Nejdřív jsem nevěřil a považoval to za chybu, ale další metody nám to potvrdily. Tak jsme začali přemýšlet, kdo zemřel kolem roku tisíc. Musela to být významná osoba, když byla pohřbená na tak čestném místě. Směřuje to jediné k abatyši Mladě. Opět to ale zkomplikovali antropologové. Jelikož se z lebky skoro nic nezachovalo, určovalo se pohlaví podle pánve. Na té je totiž hned 18 znaků, podle nichž ho lze určit. Jenže v tomto případě čtyři ukazují na muže, čtyři na ženu a deset je naprosto uprostřed. Myslel jsem, že pravděpodobnost, aby se tohle stalo, je naprosto mizivá, ale stalo se. Zkoušeli jsme ještě získat DNA. Ale v 60. letech bylo bohužel zvykem, že se kosti z výzkumů napouštěly konzervační látkou, která DNA překryla. Proto říkám, že to je pravděpodobně hrob Mlady. Kdyby to byl muž, tak to musel být nějaký Přemyslovec, ale v tomto období tu žádného kandidáta nemáme.

Stane se tedy z Mlady odložený případ?

Pokud se vážně nepodaří získat DNA, muselo by se počkat, zda se objeví nějaká nová metoda, která nám s tím pomůže. Nebo na antropologický průzkum několika tisíců dalších pánví, který nám řekne, že tento nevšední znak lze připsat na jednu nebo na druhou stranu. V příznivém případě to budeme vědět za několik měsíců, v nepříznivém za mnoho let.

PhDr. Jan Frolík, CSc. (1956)

Tento text najdete v exkluzivním vydání časopisu Univerzity Pardubice MY UPCE, v tištěné i on-line podobě.

<https://www.upce.cz/vinari-z-praveku>